

А.М. ТЕРНОВСЬКИЙ

УДК 94(477.63) «1941»

УЧАСТЬ ВИНИЩУВАЛЬНИХ БАТАЛЬЙОНІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ОБОРОННИХ БОЯХ ЛІТА – ОСЕНІ 1941 Р.

Розглянуто участь винищувальних батальйонах Дніпропетровської області під час оборонних боїв на початковому етапі Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: винищувальні батальйони, оборонні бої, Червона армія, Південний фронт, Дніпропетровська область.

Рассмотрено участие истребительных батальонов на территории Днепропетровской области во время оборонительных боёв в начальном этапе Великой Отечественной войне.

Ключевые слова: истребительные батальоны, оборонительные бои, Красная армия, Южный фронт, Днепропетровская область.

The article is devoted to defensive battle of destructive battalion in the Dnipropetrovsk region in the beginning of Great Patriotic war.

Key words: destructive battalion, defensive battles, Red army, South front, Dnipropetrovsk region.

Початковий період Великої Вітчизняної війни виявився найдраматичнішим. Швидко просування противника у глиб СРСР, неспроможність вищого керівництва країни виправити ситуацію, загальний хаос та паніка створювали жахливу апокаліптичну картину. У таких складних умовах знаходилося місце, по правді, героїчного супротиву ворожим військам.

Об'єктом дослідження виступають винищувальні батальйони Дніпропетровщини літа–осені 1941 р. Предмет дослідження – участь винищувальних батальйонів в оборонних боях на теренах області. Мета – показати роль винищувальних батальйонів у системі оборони Дніпропетровщини.

У зв'язку із поставленою метою ставляться такі завдання: розкрити роль винищувальних батальйонів в оборонних боях; проаналізувати бойову діяльність батальйонів разом із регулярними частинами РСЧА так і як окремих бойових одиниць, що діяли самотужки.

Даному питанню були присвячені праці як радянських так і сучасних дослідників. Серед яких можна назвати дисертацію та подальші праці П.М. Балкового [23], монографію С.В. Біленка [24]. Роль винищувальних батальйонів в обороні м. Києва досліджено у дисертації Л.С. Герасименко [25]. Дослідниця О.О. Салта [26] у своїй дисертації розглядала матеріально–технічну базу СРСР періоду оборонних боїв, де висвітлювалася роль винищувальних батальйонів. М.І. Михайлуцата Г.Х. Кязимов у своїй статті аналізували народні формування, в тому числі й батальйони, під час оборонних боїв на Півдні України. Що стосується винищувальних батальйонів Дніпропетровщини під час оборонних боїв, то дану проблему сюжетно розглядали науковці, але цілісної картини ролі винищувальних батальйонів в обороні у Дніпропетровській області немає, чим і зумовлюється актуальність даного дослідження.

До приходу вермахту, винищувальні батальйони у більшості випадків вже сформувалися у підготовлені бойові одиниці, бо бійці винищувальних батальйонів під час навчання по програмі штабу винищувальних батальйонів опанували військову справу, вміли поводитися зі зброєю, знали тактичні елементи ведення бою та вивчили місцевість дислокації батальйону. Ці всі вміння та навички вже досить швидко знадобилися під час оборонних боїв. У багатьох випадках винищувальні батальйони брали участь у відбитті ворожих атак разом із регулярними військами і нерідко самотужки.

Як зазначалося у листі Військової рада Південного фронту від 3 серпня 1941 р. на ім'я секретаря обкому, міськкомів та райкомів КП(б)У Дніпропетровської області «Про ліквідацію однаків та мало чисельних груп противника, проникаючих у тил» [1, арк. 115]. Винищувальні батальйони знищували десант противника, котрий просочився між бойовими порядками Червоної армії в її тил наземним шляхом. У той самий час винищувальні батальйони м. Дніпропетровська та області були підпорядковані командуванню Південного фронту та включені у систему оборони міст, рубежів і переправ через р. Дніпро [2, арк. 115]. Командувач Одеським Військовим округом (дислокованому у м. Дніпропетровськ) генерал-лейтенант Н.С. Чибісов 8 серпня 1941 р. підпорядкував собі всі винищувальні батальйони області, наказавши сконцентрувати їх у райцентрах, крім цього низку винищувальних батальйонів західних районів області дав наказ включити у передову лінію оборони із завданням відбиття атак мотомеханізованих частин противника.

На таке розпорядження командування ОдВО, начальник УНКВС Дніпропетровської області тов. Павленко зазначав, що для кращої маневреності батальйонів у боротьбі з парашутними десантами дислокувати потрібно повзводно у різних сільрадах. Є випадки, що у деяких

пунктах оборони, винищувальні батальйони впливаються у військові частини, тому керівництво УНКВС області не має можливості здійснювати контроль та керівництво вказаними винищувальними батальйонами [3, арк. 29–30].

Але швидка зміна військової обстановки не на користь РСЧА, потребувала негайної допомоги парамілітарних бойових одиниць. Як згадував виконуючий обов'язки першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У К.С. Грушевий, генерал-лейтенант Н.С. Чибісов, не оцінив силу і значення винищувальних батальйонів, і спочатку пропонував навіть роззброїти батальйони, для того щоб використати озброєння винищувальних батальйонів для потреб регулярних частин.

Підтримку обкому з даного питання здійснив член Військової ради Південного фронту Л.Р. Корнієць, котрий перебував проїздом у м. Дніпропетровськ. Він рішуче виступив проти роззброєння винищувальних батальйонів, і Н.С. Чибісов відступив. Згодом, командування Резервної армії намагалося повністю використати, нехай невелику, але добре організовану силу «винищувачів» й у наказах ставило батальйонам бойові завдання разом із регулярними військами [4, с. 84].

З наближенням лінії фронту змінився характер діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровської області. Тоді відбувся перехід від суто тилової, практичної діяльності до бойової, безпосередньо на лінії вогню. Винищувальні батальйонів прифронтових районів області ставали автоматичними військовими з'єднаннями. Про це яскраво свідчить діяльність Криворізького винищувального батальйону.

Зокрема, винищувальним батальйонам був даний рубіж по р. Інгулець від м. Новостародуб до м. Кривий Ріг, де запропоновано зайняти всі переправи через р. Інгулець. Ця ділянка знаходилася в 20 км. углиб Кіровоградської області [5, арк. 29–30].

Згідно вказівки начальника Оперативної групи від 5 серпня 1941 р. про заняття

переправ через р. Інгулець у населених пунктах Терноватка та Лозова, командиром Криворізького винищувального батальйону були виставлені такі застави:

а) 6 та 7 взводи винищувального батальйону зайняли переправу через міст, для того щоб не допустити прориву противника на схід, при цьому здійснюючи розвідку найближчої місцевості, з метою виявлення противника. Біля переправ виривалися окопи і весь час від застави виділялася розвідка і підтримувався зв'язок із заставою – піший і кінний;

б) 2 та 5 взвод винищувального батальйону зайняв переправу біля с. Лозоватка, з тією ж самою метою, що і 6 та 7 взводи, 5 серпня 1941 р., але вже 9 серпня у с. Лозоватка прибули регулярні частини Червоної армії, заміновувати міст і розташувалися на тому самому місці, 2 взвод відтягнувся далі углиб території Дніпропетровської області;

в) 1, 3 та 4 взвод зайняли переправу через р. Інгулець напроти Військбудута парку імені газети «Правда». Основна задача взводів утримати переправи і не допустити прориву противника у м. Кривий Ріг, а також вести розвідку з метою виявлення ворожих військ;

г) на переправах через р. Інгулець установа піший, а в окремих місцевостях кінний зв'язок. Кінний зв'язок був налагоджений зі штабами винищувального батальйону, а також тісний зв'язок із регулярними частинами Червоної армії;

д) на переправі Терноватка №1, 7 серпня 1941 р. на відстані 4 км. від застави з території Петровського району з лівого боку були обстріляні трьома танкетками, жертв не було, після обстрілу танкетки зникли [6, арк. 38–39].

Отримавши повідомлення про обстріл ворожими танкетками, керівництво батальйону дало завдання про посилення розвідки зі сторони Петровського району біля с. Іскровка та охорони переправ.

11 серпня 1941 р. о 20 год. розвідка застави з'ясувала, що 4 танкетки

противника, 3 бронемашини та 6 мотоциклів з 7 серпня 1941 р. у радгоспі Маріамполь заправляються бензином рано вранці, або пізно ввечером. Дане повідомлення негайно було передане до військової частини. 12 серпня 1941 р. разом з 10 бійцями винищувального батальйону і взводом червоноармійців було влаштовано у Маріампольському радгоспі засідку, для ліквідації ворожих машин [7, арк. 39–40].

Під час наближення німецьких військ до м. П'ятихатки, командир винищувального батальйону П'ятихатського району Лавринов у рапорті повідомляв, що вранці 13 серпня 1941 р. противник обстріляв м. П'ятихатки, намагаючись удертися до міста. Згодом увійшов у Західну частину міста з трьома бронемашинами та сімома мотоциклами. Винищувальний батальйон у складі 131 бійця прийняв нерівний бій із переважаючими силами противника. Гітлерівці, підтягнувши свіжі сили, примусили батальйон відступити у напрямку Саксаганського лісу, водночас зазнавши чималих втрат, м. П'ятихатки змушені були залишити. Це по суті був один із перших боїв на території Дніпропетровської області взагалі, і прийняв нерівний бій П'ятихатський винищувальний батальйон.

Противник знав, що у Саксаганському лісі перебуває винищувальний батальйон і почав обстрілювати ліс. Змоги перейти батальйону в інший ліс не було можливості, тому вночі 14 серпня 1941 р. було прийняте рішення з боєм вирватися з оточення, що й було здійснено [8, арк. 61–62].

Коли гітлерівці наблизилась до Дніпропетровська, обком партії та командування Південного фронту організували оборону міст області, розташованих на правому березі Дніпра. Вони визначили оборонні рубежі, які проходили по лінії Дніпродзержинськ–Верхньодніпровськ–П'ятихатки–Софіївка–Апостолово–Нікополь [9, с. 76].

У районі Дніпродзержинська з боями відходили частини кавалерійського

з'єднання, які з 17 по 23 серпня 1941 р. вели там оборонні бої. Особливо запеклі бої точилися 21 серпня 1941 р. під Дніпродзержинськом. Війська Південного фронту зайняли оборонний рубіж на підступах до міста, відбиваючи шалені ворожі атаки.

Разом з частинами Червоної армії захищали місто загони народного ополчення та винищувальний батальйон. В одному з документів йдеться: «Опівдні 22 серпня 1941 р. пролунали перші постріли. Німецька піхота під прикриттям артилерії рвонулась на місто. Атаки йшли одна за другою. Гітлерівці шаленіли. Разом з арміяками місто боронив винищувальний батальйон з комуністів, робітників, студентів...» [10, с.21].

У зв'язку з несприятливою стратегічною обстановкою для Червоної армії, яка склалася на фронтах на початку війни, 26 кавалерійська дивізія полковника А.А.Носкова, яка обороняла м. Дніпродзержинськ, за наказом командування Південного фронту, повинна була відступити. Прикривати відступ командування дивізії доручило невеликій групі патріотів – винищувальному батальйону.

Сміливим нападом на передові німецькі частини, які увірвалися на околиці міста, бійці батальйону створили враження у ворога, що місто захищають значні військові частини. Це було вкрай важливим для прикриття переправи частин Червоної армії через р. Дніпро [11, арк. 11–13].

Винищувальний батальйон без підтримки танків, артилерії, авіації захищав рідне місто, здійснив велику справу – затримав окупацію м. Дніпродзержинськ на 4 дні. Цей час використали частини 26 кавалерійської дивізії Південного фронту для переправи на лівий берег р. Дніпро особового складу, спорядження, а головне переправилися без втрат [12, с. 33].

На той час місто було вже повністю зайняте окупантами. Переправившись на радянський бік, винищувальний батальйон дістався м. Ворошиловград (сучасне м.

Луганськ), де влився в регулярні частини РСЧА [13, арк. 13; 14, с. 4].

Мужньо боровся з противником Котовський винищувальний батальйон, очолюваний Є.І. Іванченком, разом із 120-тою батареєю у розташуванні 971 стрілецького полку у районі сіл Курилівка і Єлізаветівка, Петриківського району, тримали оборону весь серпень місяць.

За проявлену стійкість і мужність у ході оборонних боїв у Петриківському районі командир винищувального батальйону та ще 8 бійців були представлені до державних нагород [15, арк. 62].

Згідно розпорядження військового командування 25 серпня 1941 р. по 100 бійців із винищувальних батальйонів – Петропавлівського, Магдалинівського, Царичанського та Перещепинського районів перекинуто у с. Петриківка у розпорядження командира 273 стрілецької дивізії, для зайняття лінії оборони.

Така ж кількість бійців винищувальних батальйонів Покровського, Васильківського, Межівського районів того ж дня передислоковано у район Чаплі, південно-східніше м. Дніпропетровськ у розпорядження 270 стрілецької дивізії, на лінію оборони р. Дніпро [16, арк. 44].

Винищувальні батальйони тримали оборону разом із партизанськими загонами у районі Кам'янки Дніпровської і східніше Нікополя [17, арк. 11].

На підступах до м. Дніпропетровськ, на краснопільських пагорбах, крім 134-го кавалерійського полку, Дніпропетровського артилерійського училища та 11-ої артилерійської бригади, оборону також тримав винищувальний батальйон з особовим складом 360 бійців. Батальйон очолював Т.В. Бегун, колишній працівник Межівського райвідділу міліції, згодом – голова сільради с. Слов'янка, заступник директора МТС, а з червня 1941 р. – її директор. Батальйон сформовано 30 червня 1941 р. у с. Слов'янка, Межівського району [18].

Батальйону було наказано зайняти оборону на стику між артилерійським училищем і кавалерійським полком, у балці з невеликим яром. Місцевість важкопрохідна для техніки противника. На озброєнні у батальйону були гвинтівки та два польських ручних кулемети. Перші атаки німців прийняли на себе курсанти артилерійського училища та 134-й кавалерійський полк на чолі з Б.А. Кротовим.

Винищувальний батальйон займав смугу оборони у 300 м. по фронту. Вдалося вирити тільки першу траншею та й то напівпрофілю до того, коли почав атакувати противник. Особовий склад батальйону, який навіть не встигли обмундирувати, складався в основному із бійців обстріляних у громадянській війні, але були також новачки, які ще не тримали гвинтівки в руках.

Як згадував син командира батальйону, учасник тих подій на полі бою, полковник у відставці І.Т. Бегун, у перший день прямого наступу по фронту противник зазнав невдачі і почав знаходити слабкі місця в обороні радянських військ. Коли стемніло, близько півроти автоматників намагалися зайти у тил курсантам училища. Винищувальний батальйон перебував у траншеях; маскуванню батальйонних та інших частин допомагало кукурудзяне поле (кукурудза виросла у людський зріст).

У споминах полковника І.Т. Замерцева, який командував 255-ю стрілецькою дивізією, а потім і курсантами артилерійського училища, зазначалося: «У тилу наших бойових порядків були великі поля кукурудзи, у якій переховувались не тільки піхота, але й танки. Заходячи у кукурудзу, німці, ймовірно, втратили орієнтування; крутилися у ній, при цьому вели неупорядкований вогонь» [19].

Коли противник, не помітивши розташування батальйону, наблизився, командир винищувального батальйону віддав наказ: «В атаку за мною!». Рукопашна сутичка тривала не більше півхвилини. Втрати особового складу винищувального батальйону склали близько 30-ти бійців, а

півроти противника полягло повністю, в основному від прикладів та багнетів. В результаті цього бою оборона на краснопільських пагорбах не була прорвана [20].

29 серпня 1941 р. на цій ділянці фронту радянські війська вели наступ, вибиваючи ворога з лівого берега і прагнучи знищити переправу в районі Ломівки. Радянські частини у районі Амур-Нижньодніпровська протягом 29 серпня наступали з метою відбити противника з лівого берега і захопити переправу в районі Ломівки. У цей час ополченці та винищувачі Дніпропетровська разом з регулярними військами тримали оборону на лінії Транспортний інститут–радіостанція–залізнична колія. Після відступу регулярних військ, ополченці та винищувачі зайняли оборону вздовж лівого берега Дніпра між річним мостом «Головний» і мостом на залізничній ділянці «Мерефа–Херсон», щоб не дати можливості противнику переправитись через р. Дніпро.

В оборонних боях за Дніпропетровськ брали участь винищувальні батальйони кількох районів області. Серед них відзначились хоробрістю та відвагою бійці батальйонів Петропавлівського, Синельниківського та інших лівобережних районів області. Особливу хоробрість у боротьбі з диверсантами і шпигунами виявили петропавлівці. 25 серпня їх було відряджено на фронт до Дніпра допомагати стрілецькій дивізії. Тут вони мужньо билися до 2 вересня. Потім батальйон було переформовано у партизанський загін і залишено в тилу ворога [21, арк. 118].

Понад 1000 бійців винищувальних батальйонів Дніпропетровщини, які перебували у районах, не зайнятих ще фашистами, з 25 серпня 1941 р., як сказано в одному з документів, були «на лінії оборони в двох пунктах у розпорядженні командування військових частин». У лівобережній групі районів Дніпропетровської області на 12 вересня 1941

р. залишилося 13 винищувальних батальйонів.

З винищувачів, що діяли на оборонних рубежах Дніпропетровської області, комплектували розвідників і по одному, й цілими групами посилали у ворожий тил на правий берег Дніпра. Розвідники добували цінні відомості і доставляли їх за призначенням [22, с. 76–77].

Таким чином, винищувальні батальйони, які являли собою не регулярні військові формування, у найтяжчий період Великої Вітчизняної війни на території області стримували, як могли, переважаючи сили противника, а також разом з регулярними частинами брали активну участь в обороні міст та сіл області. Із 30-ти винищувальних батальйонів Дніпропетровської області до оборонних дій приступило 13 загонів, які стримували передові частини вермахту на декілька годин, а то і днів, що в умовах війни відіграло значну роль. Це давало можливість командуванню дивізій, армій і всього Південного фронту вирішувати тактичні завдання і ставити стратегічні цілі. Частина винищувальних батальйонів у подальшому поповнила лави РСЧА, а також склала основу партизанських загонів області.

Бібліографічні посилання

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (Далі – ЦДАВОУ України) – Ф.4620, оп. 3, спр. 21, арк. 115.
2. Там само.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГО України). – Ф.62, оп. 8, спр. 34, арк. 29–30.
4. Грушевой К.С. Тогда в сорок первом... / К.С. Грушевой – М., 1972. – С.84.
5. ЦДАГО України – Ф. 62, оп. 8, спр. 34, арк. 29–30.
6. Там само. – Оп. 8, спр. 31, арк. 38–39.
7. Там само. – Оп. 8, спр. 31, арк. 39–40.
8. Там само. – Оп. 8, спр. 31, арк. 61–62.
9. Балковий П.М. Народне ополчення Радянської України/П.М. Балковий. – К., 1961. – С.76.
10. «Місто над Дніпром». – Дніпродзержинськ 1944.– С.21
11. ЦДАГО України – Ф. 57, оп. 4, спр. 12, арк. 11–13.
12. Терновський А.М. Винищувальний батальйон м. Дніпродзержинськ роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)/А. М. Терновський//Грані. – 2010. – № 3 – С. 33.
13. ЦДАГО України – Ф. 57, оп. 4, спр. 12, арк. 13.
14. Чердиченко В. «Хто лишисться жити напишіть рідним»/В. Чердиченко//Зоря. – 1985. – 9 квітня.
15. Державний архів Дніпропетровської області – Ф. 19, оп. 8, спр. 168, арк. 62. – (Далі – ДАДО).
16. ЦДАГО України – Ф. 62, оп. 8, спр. 34, арк. 44.
17. ДАДО. – Ф. 19, оп. 8, спр. 440, арк. 11.
18. Наше місто. – 1995. – 21 лютого.
19. Замерцев И. В боях за Днепропетровск/И. Замерцев // Военно-истор. журн. – 1964. – №11 – С. 74 – 84.
20. Наше місто. 1995. – 21 лютого.
21. ЦДАВОУ України – Ф. 4620, оп. 3, спр. 21, арк. 118.
22. Балковий П.М. Народне ополчення Радянської України/П.М. Балковий. – К., 1961. – С.76–77.
23. Балковой П.Н. Истребительные батальоны Украины в период оборонительных боев Советской Армии. - Дис... канд. ист. наук /П.М. Балковой. – К., 1949.
24. Биленко С.В. На охранять тыла страны Истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. /С.В. Биленко. – М., 1988.
25. Герасименко Л.С. Народне ополчення та винищувальні батальйони в обороні Києва (1941 р.): Дис. канд. ист. наук /Л.С. Герасименко – К., 2006.
26. Салата О.О. Внесок України у зміцнення матеріально-технічної бази СРСР у період оборонних боїв (22 червня – грудень 1941 р.): Дис... канд. ист. наук /О.О. Салата. – К., 2004.
27. Михайлуца М.І., Кязимова Г.Х. Народні формування в період оборони Півдня України (червень – жовтень 1941 р.) // Сторінки воєнної історії України: Зб.наукст/М.І. Михайлуца, Г.Х. Кязимова. – К., 2004. – Вип.8. – Ч.1.